

Boka László

Örökös járás és társtalanság a sorsa

A közismerten reneszánsz egyéniség, Bánffy Miklós életművéből Szász László könyve a legértékesebbnek, legmaradandóbbnak mondott szeletet, az íróit vizsgálja.

A mű legfőbb újdonsága, hogy szerzője ezt az irodalom-történeti kiindulópontot választotta, habár az eszmélet-történeti háttérrel is felvázolja. Szász László nem életrajzi mozzanatok alapján nyúl a szövegekhez, de a biográfia a vallott eszmékkel együtt mégis nélkülözhetetlennek bizonyul monografikus munkájában, melyben fokozatosan derül fény rá, hogy ezt a pazar életművet mégiscsak a lenyűgözően sokrétű munkásság koordináta-rendszereiben lehet és érdemes szemlélni.

A szerző arra a felismerésre jut, hogy a vizsgált prózán átsejlik Bánffy minden jellemzője, még „a mecénás és a nemzetgazda személyiségjegyei” is.

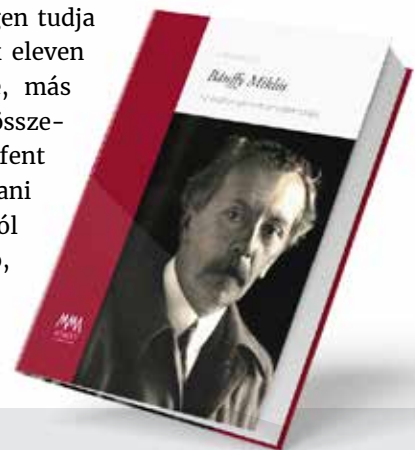
Talán innen az alcím is: „Az erdélyi szellem arisztokratája”, mely a társadalmi rangot a maga nemes szándékával eszmélet-történetivé fordítja át, az életműben központi szerepet játszó erdélyi gondolatot, a transzilvanizmust is hangsúlyozva.

Külön fejezetekben tárgyalja Szász a mecénás Bánffyt, a novellistát, a politikai dokumentumok szerzőjének összetett kérdéskörét, a transzilvanistát és az irodalomszervezőt, végül pedig az életmű gerincének mondható regény íróját és a sikeres színpadi művek szerzőjét. Közben bőven tájékoztat a nagyon gazdag életmű egyéb, nem irodalom- vagy művészet-történeti teljesítményeiről is. Bánffyt sokoldalú munkássága, társadalmi feladatai, politikai vagy éppen egyházi szerepkörei, örökölt és szerzett címei, vezető beosztásai és az azokkal járó napi feladatok sokáig túlságosan is lefoglalták ahhoz, hogy elsősorban az írásnak szentelje életét. Nem is akart ebben a pozícióban tetszelegni. Kezdetől fogva tudatosan különválasztotta (névlegesen is) a közszereplőt az írótl, épp azért, hogy ne, vagy ne csak az erdélyi arisztokrácia leggazdagabb tagját lássák benne. Mindazonáltal a Kisbán Miklósként jegyzett szépirói tevékenység is tovább ágazik, hiszen az életpályát emlékiratok is bővelivel gazdagítják. Az oeuvre ilyenkor tudatosan átvált Bánffyra, a visszaemlékezések, memoárok, egyes történelmi esszék az *Erdélyi Helikon* hasábjain is mind

Bánffy néven jelentek meg, legfőbb regénye elé pedig (annak mondandója, társadalomkritikája okán) pedig még grófi címe is odakerült.

Szász nagyon helyesen nem akarja a szép-irodalmi alkotásokat az önéletrajz valamiféle dokumentumaiként olvasni,

ezeket a maguk helyén, a fikció világában értékeli, ám mintha túlságosan tartana attól, hogy elemzése során a pálya afféle „fejlődésrajzát” adja. Nem időrendben építkezik, hanem tematikusan, egy-egy szeletet bemutatva az írói életműből, ez pedig legalább annyira az előnyére válik az okfejtésének, mint a hátrányára. A szerző egy-egy remekbe szabott tematikus tanulmányban, hézagpótló elemzésben mutatja be a novellista vagy a színpadi szerző jelentőségét, de közben fejezetei idősíkok között oszcillálnak. A kezdeti színművek elemzésére csak a kötet utolsó harmadában, jóval Bánffy novellisztikájának, a két világégés közötti erdélyi szellemi élet vezetőjeként betöltött szerepköreinek vagy éppen fő művének taglalása után kerít sort. Metodikájával a szépirot és az emlékiratszerzőt egyaránt láttatni tudja, de így a prózaírói és színpadi szerzői teljesítményt nemigen tudja beleilleszteni a korszak eleven szépirodalmi szövetébe, más alkotókkal érdemben összehasonlítani. Ezáltal pedig újfent azt erősíti, amit lebontani szándékszik: Bánffyról leginkább az egyedülálló, magányos alkotó képét festi föl. Pedig „az író”

Szász László

Bánffy Miklós – Az erdélyi szellem arisztokratája

MMA Kiadó, Budapest, 2020, 288 oldal

Kisbán/Bánffy, akit a kötet bemutatni hivatott, igyekezett nagyon is tudatosan viszonyulni kora változó irodalomeszményéhez.

Túlságosan sokat vív Szász a recepció általa is babonáknak mondott jelzőivel. Részben igaza van, amikor rámutat, a Bánffyt oly súlyosan elmarasztaló, felelőtlen és nyilvánvalóan tarthatatlan Illés Endre-féle verdikt, a *dilettante*, 1965 után évtizedekig meghatározta a magyarországi fogadtatástörténetet. Ablonczy László azonban húsz éve tételesen leszámolt már Illés „balítéleteivel”, erdélyi viszonyokban pedig Gaál Gábor „osztályszempontú” marxista bírálatára is a feledés fátylát boríthatnánk, ahelyett, hogy tovább-éltetjük azt. Ezeknél sokkalta érthetlenebb, miért foglalkozik a szerző Ady Endre összességében sokkal inkább dicsérő, mint bíráló soraival könyve legelső oldalaitól. Bánffy szépírói pályája tagadhatatlanul késsőn indult, jegyzett ugyan sikeres színpadi darabokat a századelőn, de első kötete csak 1914-ben jelent meg. Ady ekkor használt, kedvesen suta „amatőr” jelzője ennek tudható be. Ugyanitt Szász sajnálatosan félreért, vagy nem adekvát módon citál egy másik cikket is, 1908-ból, *A Holnap* bemutatkozó estjéről. Ady egyebek közt az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című cikkében Erdély „életrealóságát” és a magyarországhoz képest mindenkor európeéresebb és progresszívebb szellemét emelte ki. Kós Károly pedig ezekből az Ady-írásokból is kiindulva hangsúlyosan az „ország-transzilvanista” eszmekör részeként az elszakított Erdélyben autonóm közigazgatási területet remélt. Mindez azért fontos, mert Szász remekül tárgyalja később a transzilvanista Bánffyt, csak talán nem veszi észre, hogy Kós, Kuncz és fiatalabb társaik

épp A Holnapra mutattak rá az 1920 utáni kataklizmában mint vigasztaló regionális példára, decentralizációs törekvése.

Lám, lehetett némiképp Budapesten kívül is, nélküle is, bizonyára most is lehet majd. „Lehet, mert kell!” – ismerjük Reményik Sándor kisebbségi léte vonatkozó szentenciáját az 1930-as évekből. És ami ennél is fontosabb: a teljes, önállósodni kényszerült erdélyi magyar irodalom Adyt, Széchenyit és Szabó Dezsőt vallotta szellemi vezetőjének a húszas évektől, nem véletlenül, s nem kis mértékben egy egészséges nemzetkritika miatt is. Bánffy aligha vallott mást. Egész életműve ennek a jegyében telt és alakult.

Autonóm gondolkodó és elveihez mindenkor következetes személyiség volt. Megtehetette. Belső, morális parancsra hallgatva, már csak anyagi kötéléktől mentes helyzete okán sem kellett politikai szekértáborok kegyeit keresnie, a maga útját járhatta, de Bánffy eleve viszolygott az ideologikus, sematikus

gondolkodásmódtól. Ebből is fakadt, hogy sokszor magánnyal és meg nem értettséggel küzdött saját kora sok irányból táplálkozó szellemi sötétségei között. „Örökös járás és társtalanság a sorsa. Különös és másként cselekvő lélek él benne, mint amilyenhez ma vagyunk szokva” – írta róla találóan Kuncz Aladár 1923-ban. Ekkor Bánffy még Budapesten élt. Szász többször mutat rá könyvében, hogy Bánffy sem politikusként, sem Erdélybe hazaköltözése utáni szellemi vezetőként sohasem a konfliktust, hanem az együttműködés elvét, a hosszú távú érdekeket tartotta szem előtt. Ahogyan a kötet példái is mutatják, Bánffy „a nemzetfélést a reális önértékelés gondolatával egészíti ki”, s ameddig erkölcsi szabadsága, belső parancsa engedi, megtesz mindent a kisebbségi magyarság méltó képviselése érdekében. Ugyanígy volt saját írói karrierjével is. Egy idő után inkább a fióknak írt, s 1946-tól végképp elfogadta magányát, sajátos helyzetét, tudva, hogy az álságos új politikai rendszerben igen „kevesen maradtak, akik még egyáltalán szót emeltek mellette”. Még ezt megelőzően publikált trilógiája sem csupán az erdélyi és magyarországi felső tízezer életének nagyszerű freskója a Monarchia utolsó évtizedeiből, hanem kritikája, sőt leleplezése is az akkori politikai vezető osztály bűnösen szűk látókörű politizálásának, mely közvetetten az ország szétdarabolásához vezetett.

Élete és műve ezért valóban „eleven felkiáltójel”, ahogyan Szász is helyesen írja. Bánffy Erdélyben is „képes volt olyan irodalmi művet alkotni, melyben egy politikai irány »útmutatásait« sem követte” – olvassuk a több irányból is támadott *Martinovics* kapcsán. Történelmi perspektíva és sejtelmes aktualizáció volt ez a mindenkori hatalomgyakorlás leleplezésére. A Bánffy-féle recept évtizedekkel később, az erdélyi nagy évtized, tehát az 1970-es évek színpadain is kényszerűen visszatért, ki tudná ezt jobban, mint az a Szász László, aki Székely Jánosról is remek monográfiát írt, s Páskándi Gézának is egy egész kötetet szentelt?!

Ha a kötet szerzőjét követve „csak” a gazdag, változatos műfajokban megmutatkozó írói arcélt vizsgáljuk, akkor is azonnal szembeötlök két jellemző. Az első az, hogy az irodalmi életmű javarészt a politikától formálisan-kényszerűen visszavonuló Bánffy

A trilógia egyik angol kiadásának borítója

életében teljeseedik ki, Erdélyben, 1926 és 1946 között, kerekén húsz év leforgása alatt. A másik, talán ennél is fontosabb, hogy a szépirodalmi szegmenst mindig a műfaji kísérletező kedv jellemzi. „Élvezetből ír és az élvezet neki a folytonos hangváltoztatás” – írta róla Schöpflin Aladár.

Méltatlan halálát aztán méltatlan utóélet követte: 1989-ig itthon felemásan értékelték, habár Erdélyben több kísérlet történt az életmű felélesztésére. Ugyanakkor, mint Márkus Bélától tudjuk, Örley István már 1942-ben rossz ajánlólevélnek mondta a társadalmi rangot. E tételnek „semmi köze sincs tehát a szocializmusnak nevezett pártiktatúra idejének osztályharcos elszántságához, arisztokráciaellenességéhez. Inkább azt a felfogást tükrözi, amelynek már a húszas évek elején Kun Andor bonmot-ja is hangot adott: »Miért tartják Bánffy Miklós grófot az írók kitűnő politikusnak és a politikusok kitűnő írónak?«”

1990 óta azonban minden lehetőség adott, hogy írói munkásságának „érdembeli feltárása, beépülése a magyar irodalom történetébe” valóban megtörténjék. E kötet többek között ilyen előzmények után és ilyen tétellel, tehát a félreértelmezések kiigazítása céljából is látott napvilágot. Az írói oeuvre teljes körű, elemző feltárására és összegzésére adódott most remek lehetőség, azok után, hogy Bánffy novelláinak és nagyregényének elemzését 1990 óta többen is elvégezték. Így, egységében, a teljes szépírói hagyatékkal azonban nem, vagy csak igen kevesen foglalkoztak. Szász László birtokában van mindannak a tudásnak, érzéknek, eszköztárnak, amely hiteles, igaz korkép és portré készítéséhez szükségeltetik. Elemzései alapos tárgyismeretre épülnek, az egyes bemutatott darabokhoz fűzött argumentációjával itt-ott lehet ugyan vitatkozni, de meglátásai minden esetben elgondolkodtatók. Tollát kiforrott, de nem készen kapott világszemlélet vezeti, amely nem példákat keres, hanem a művek elemzése során is formálódik.

A kötet legerősebb, újdonságokkal is szolgáló része a transzilvanizmus és Bánffy komplex kapcsolatának értő taglalása. „Bánffyt nem szokták a transzilvanizmus ideológusai között emlegetni, ő ugyanis nem fejtegetéseket fogalmaz meg, hanem egész tevékenységében, szerepkörében megtestesíti annak szellemiségét” – írja a szerző, és kimutatja

Bánffy írói működésében is a legjobb erdélyi tradíciókhoz ragaszkodó, egyszerre nemzeti, európai és kritikai szellemiséget, az erdélyi és magyar és európai művészet „önzetlen szolgálatát”,

hogyan magát Bánffyt idézzem. Idekapcsolódik az irodalomszervező és a mecénás szerepköre is. Szász részletesen elemzi, ahogyan a prózaírói műhely

kulcsfogalma, a szépség azonos rangúvá válik a cselekvéssel, s e szintek a Bánffy képviselte heterogén íróközösség létkérdésévé válnak. Kuncz zsenije mellett az ő tapasztalata, tekintélye és kapcsolati tőkéje is alapvetően szükséges volt ahhoz, hogy a különféle ízlésbeli és világnézeti csoportosulásokon felül emelkedve, a Helikon valóban egységes, értékteremtő platformként működjék a korban. Mindez nem szűkíthető, hangsúlyozza helyesen a szerző, csupán a származás okán öröklött parancsra a politikai cselekvéshez, hanem az írói és művészi alkotótevékenység nyer fokozott nemzeti, „nemzetgazdai” jelentőséget.

Fájóan említés nélkül marad azonban Bánffy szabadkőművességhez való viszonya, pedig a szerző, tudjuk, foglalkozott a kérdéssel – csak arra gondolhatunk, hogy az utóbbi évek közéletének sajnálatosan sarkító, démonizáló tendenciái okán maradt ki ez a fontos téma. A kötet nagyon helyesen a szellemi rokonokat is gyakran említi. A Bánffyak bonchidai kastélyát a ná-cik 1944-ben felégették, a budapesti családi könyvtár is elpusztult, és így tételesen felsorolhatatlanná vált Bánffy egykori olvasmánylistája, de alátámasztott következtetésekre műveiből és emlékirataiból így is gazdagon futja a kötetben. A szellemi horizont szám-bavétele viszont nem csupán valamiféle „posztmodern irodalomtudomány” elvárásai miatt elsődleges, amelyeket a szerző már a bevezetőjében is – számomra értelmezhetetlenül – rosszállóan emleget, hanem a klasszikus komparatív elvek és az irodalom-szociológiai kapcsolathálók, szellemi rokonságok és kölcsönhatások okán.

Kiemelten fontosnak ítélem a kötet függelékét is, mind az életrajzi adatok, mind az alapkiadások vagy a színpadi ősbemutatók jegyzéke miatt, habár hiányoltam belőle egy s mást, például Szinétár Miklós háromrészes dokumentum-játékfilmjét 2001-ből, de Szász a külföldi recepcióból sem hasznosít semmit, holott Bánffy fonák helyzetére, kálváriáira jellemző, hogy az utóbbi húsz évben a világnyelvekre, illetve több környező ország nyelvére is lefordított *Erdélyi történet* nagyobb sikert aratott külföldön, mint idehaza.

Ezekkel együtt is hézagpótló munka Szász László kötete, nagyszerű értelmezői teljesítmény. Ha korábban kénytelen voltam azt írni, hogy az életmű pazar gazdagsága, sokrétű maradó teljesítménye furcsa módon maga is olykor háttérbe szorítja a szépíró, akkor most elmondhatom, e munka nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Bánffyhoz elsődlegesen az írói oeuvre felől közelítsenek itthon és a nagyvilágban. ■

A szerző irodalomtörténész, a BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa